

Zmiana bywa też szansą, żeby zrehabilitować się moralnie. Skarga uważała, że nie wolno potępiać ludzi. Wyrażała wiarę, w to że nawet w najgorszym człowieku czasem objawia się dobro. Podkreślała to przykładami ze swoich wspomnień z łagrów, gdzie to właśnie od łotrów otrzymała pomoc. Stawała także w obronie tych, którzy w Polsce Ludowej ulegli systemowi, podkreślając ich wkład w odbudowę kraju. Krytykowała przy tym postawy wynikające z wąskiego widzenia siebie i innych, przypisując skłonność do rozliczania i mściwość ludziom nikczemnym. Uważała, że tożsamość ludzka jest w ciągłym ruchu, a nieokreśloność tej tożsamości daje nadzieję, że zło i cierpienie nie mogą w pełni określać człowieka. Akt szczerego przyznania się do winy przed ofiarą potrafi dokonać moralnej przemiany.

Określanie tożsamości na gruncie filozofii Barbary Skargi nigdy nie jest zadaniem skończonym, ale wymaga ciągłego samookreślania się i dokonywania wyborów. Dlatego Skarga pisała, iż „być człowiekiem nie jest łatwo” (Skarga 2007, s. 242). Jako kontekst twórczy dla tożsamości człowieka jawi się tu świat wartości. Dowolność w kształtowaniu samego siebie jest więc ograniczona. Możemy wybierać, jak sami kształtujemy własną hierarchię wartości, według której działamy i którą realizujemy w codzienności.

Ten element filozofii Skargi dobrze byłoby szerzej upowszechnić. Mało kto (poza np. uczestnikami szkół dla rodziców czy kursów przedmałżeńskich) zastanawia się nad wartościami, które są dla niego ważne w życiu. Jeszcze mniej osób przygląda się, jak realizuje te wartości w rzeczywistości i jak może je realizować. Podejmowanie takich pytań wymaga refleksji, która nie należy do czynności życia codziennego. Jednak przywołanie tej wewnętrznej hierarchii może pozwolić bardziej świadomie przeżywać codzienność, podejmować pewne ważne wyzwania w kształtowaniu siebie oraz działać w imię wyznawanych wartości.

Warto skonfrontować deklaratywnie uznawane wartości z tym, jak one wyrażają się w codziennej praktyce i zobaczyć, co jest naszym ograniczeniem w ich realizacji. Skarga wyrażała przekonanie, że dzięki swojemu rozumowi człowiek żyjący refleksyjnie jest wrażliwy na wartości i potrafi się między nimi poruszać. Wzbudzenie refleksji na temat wartości, dostrzeganie ich w życiowych sytuacjach oraz przekładania ich na konkretne sposoby realizacji, jest bardzo cenną umiejętnością.

Dostrzeżenie i uświadomienie wartości, które współtworzą moją własną tożsamość, jest bardzo istotne z punktu widzenia poczucia sensowności swojego życia, kształtowania poczucia własnej godności. Ja, które realizuje wartości i czyni to świadomie, zyskuje podstawę do słusznego poczucia dumy. Możliwość moralnego kształtowania samego siebie przybliży koncepcję Barbary Skargi do etyki cnoty.

Cnota rozumiana jest jako trwała dyspozycja do czynienia dobra, którą można wykształcić przez wyrabianie nawyków kierowanych rozsądkiem i wolnością. Innym poglądem etycznym, z którym poglądy Skargi są w wielu punktach zbieżne, jest stanowisko Kanta. Skarga podkreślała, że człowiek jest przede wszystkim podmiotem moralnego działania, zobowiązanym do poszanowania godności własnej oraz godności innych ludzi. Twierdzenie to przypomina treść Kantowskiego imperatywu kategorycznego w jego antropologicznym brzmieniu, wyrażającego zasadę, by uszanować człowieczeństwo zarówno w swojej osobie, jak i w osobie drugiego.

Imperatyw kategoryczny: „Postępuj tylko według takiej maksymy, dzięki której możesz zarazem chcieć, żeby stała się powszechnym prawem.”

Imperatyw kategoryczny w brzmieniu antropologicznym: „Postępuj tak, byś człowieczeństwa tak w swojej osobie, jak i człowieczeństwa w osobie każdego innego używał zawsze zarazem jako celu, nigdy tylko jako środka” (Kant 1984, s. 62).

Imperatyw kategoryczny był podstawą etyki deontologicznej (etyki obowiązku), która przyjmuje za wykładnię oceny danego czynu zgodność z maksymą postępowania opartą na rozumie. Opowiadając się za etyką kantowską, Skarga unikała skrajności stanowiska wzywającego przede wszystkim do troski o własne bycie (Heidegger), jak też postulatów formułowanych przez innych filozofów, nakazujących bezwzględną troskę w pierwszym rzędzie o Innego (Lévinas). Godność w równej mierze przysługuje innemu, jak i mojemu ja.

Ta jedna podstawa moralności pozostaje niezmienna i jest nadrzędna względem indywidualnie przyjmowanych systemów wartości. Wierność wyznawanej wartościom jest czymś chwalebny, jednak nie może stać w sprzeczności z otwarciem na innego. W momentach granicznych, takich jak strach przed krzywdą, która może spotkać najbliższe osoby, Skarga uznawała za usprawiedliwioną zdradę wobec wyznawanych wartości. Człowiek jest sam wartością najwyższą w odniesieniu do innych wartości.

Opisany wyżej wzór moralnego życia jest jednocześnie trudny, gdyż zakłada ciągłą walkę z własną słabością i złem, które pojawia się w świecie, jak i prosty – kierowany podstawową zasadą szacunku wobec siebie i drugiego człowieka. „Wydaje mi się, że w stosunkach międzyludzkich wystarczy wzajemny szacunek, to Kantowskie poszanowanie godności” (Skarga 2007, s. 99). W prostocie tej zasady tkwi jej siła, ponieważ dotyczy w równej mierze podejmowania fundamentalnych decyzji czy zachowania w szczególnych „momentach próby”, jak również w codzienności oraz relacjach z innymi ludźmi.

W naszej codzienności wystarczy zwykłe zachowanie się przyzwoicie, gdyż i ono ma swoje korzenie etyczne. Kultura stwarza dla tej etycznej postawy społeczną szatę obyczajowości, dobrych manier, estetyzmu, kurtuazji: „ta obyczajowość, przyswajana przez tradycję, wypróbowana w społecznym życiu, narodziła się z szacunku dla człowieka” (Skarga 2007, s. 233). Skarga uznaje zatem człowieka za ostateczne źródło moralnych zobowiązań. Zachowanie się przyzwoicie i realizowanie na co dzień tego minimum, jakim jest szacunek dla siebie i innych, jest wystarczające dla moralnego życia.

Barbara Skarga była ostrożna wobec kierowania się autorytetami, ale uznawała, że czasem są one potrzebne jako „wzory moralnego postępowania” i „strażnicy wartości”. Niewątpliwie sama Skarga stanowiła taki wzór moralności i budziła w swoich tekstach do dostrzegania wartości w odpowiednim porządku. Współczesna francuska filozofka Chantal Desol opisała Skargę jako przykład szlachetności egzystencji. Skarga wierzyła w „sztukę życia”, która wymaga jasnych i przejrzystych relacji z innymi, opartych na prawdzie. Dla niej prawda była nieosiągalnym celem, ale jednocześnie podstawą budowania stosunków międzyludzkich. Prawda miała być rozumiana jako szczerłość i otwartość na innych, co stanowiło zarówno postawę metafizyczną, jak i etyczną.

Kim jest patriota w społeczeństwie otwartym?

– społeczne konsekwencje filozoficznej koncepcji człowieka

Spółeczna monada

Filozoficzne poglądy Barbary Skargi bliskie są antropocentrycznemu indywidualizmowi, w którym jednak jest miejsce na świat wartości, a etyka zorientowana jest na poszanowanie godności zarówno swojej własnej, jak i drugiego człowieka. Specyficznie ludzkie, jest to, że człowiek może być zarówno moralnie piękny i wielki, jak i ulegać słabości i upodleniu. Stąd człowiek powołany jest do moralnego tworzenia siebie i jest to jego etyczne zobowiązanie. Według filozofki wymiar etyki wyznaczają przede wszystkim relacje z innymi ludźmi.

W swojej koncepcji filozoficznej Barbara Skarga ujmowała człowieka również jako społeczną monadę (Skarga 2007, s. 100-110). Określenie to mówi o jego dwoistej naturze – jednostkowości i zamknięciu w samotności swojego bycia i otwarciu na świat społeczny w relacjach z innymi.

Termin **monada** zaczerpnięty jest od XVII-wiecznego filozofa G.W. Leibniza, który za monady uważał jednostkowe, niepodzielne jednostki bytu, które składają się na rzeczywistość. Nie ulegają one żadnej zewnętrznej przyczynowości i nie jest możliwe między nimi żadne oddziaływanie. Leibniz, żeby tłumaczyć zaistnienie zmienności i zjawisk przyczynowo skutkowych sięgał do koncepcji harmonii przedustawnej.

Odwołanie do terminu używanego przez Leibniza jest zaczerpnięte z metafory, jakiej użył Józef Tischner i z jego dialogicznej koncepcji człowieka, z którą Skarga pozostaje zgodna, choć traktuje ją jako jedno z możliwych ujęć człowieka będącego w relacjach.

Filozofia dialogu, znana również jako filozofia spotkania, to nurt filozoficzny, który rozwijał się głównie w XX wieku. Centralnym elementem filozofii dialogu jest relacja między „Ja” a „Ty” oraz zrozumienie, jak spotkania między ludźmi kształtują naszą egzystencję i etyczne postawy. Do twórców nurtu zalicza się filozofów M. Bubera, E. Lévinasa a także polskiego filozofa ks. J. Tischnera, który rozwijał swoją koncepcję filozofii dramatu.

Metafora społecznej monady ilustruje, jak oba sposoby bycia – otwieranie się na innych i powracanie do siebie – są istotne dla człowieka. Barbara Skarga opisuje ten nieustanny ruch między zamknięciem a otwarciem jako proces dialektyczny, w którym kształtuje się nasze „ja”: „monada ma charakter dialektyczny, neguje swoją zamkniętość, porzuca ją, kieruje swój wzrok ku innym, gdy jest zaś już między innymi, neguje sens swojego bycia w tym obcym dla niej świecie i pragnie wrócić do siebie” (Skarga 2007, s. 101).

Tylko w otwarciu się na relacje mogę też zrealizować moje wartości, to co uznaję za treść mojego ja. Z kolei zamknięcie w sobie, jest też momentem dystansu do świata, który pozwala na podejmowanie własnego osądu i decyzji. Sama możliwość tego ciągłego ruchu jest kluczowa dla realizowania swojego człowieczeństwa – prowadzenia sensownej i refleksyjnej egzystencji.

Dystans i stan izolacji nie może być jednak stanem ciągłym, w zderzeniu ze światem bowiem monada nabiera charakteru społecznego. Tu filozoficzna koncepcja człowieka Barbary Skargi łączy się z namysłem nad społeczeństwem oraz postawą obywatelską i patriotyczną. Można przyrzeć się bliżej, jakie relacje zachodzą między realnością indywidualnego człowieka i realnością zbiorowości.

Tożsamość zbiorowa

Naturalnym pragnieniem człowieka jest bycie z innymi, co prowadzi do tworzenia grup i społeczności, takich jak rodzina czy naród. Społeczeństwo jako osobny i specyficzny byt nie sprowadza się do sumy jednostek czy ich prywatnych światów.: „Jest coś takiego jak otaczający daną społeczność świat, którego nie da się zredukować do sumy światów indywidualnych (...), choć te ostatnie z niego korzystają i w pewien sposób

w nim uczestniczą” (Skarga 2009, s. 78). Świat społeczny stanowi wspólną przestrzeń dla członków danej społeczności. Poszczególne narodowości mają szczególny swój charakter i specyfikę, którą można odróżnić od siebie, co też Skarga robiła m.in. w badaniach historycznych pozytywizmu francuskiego i polskiego (Skarga 2009, s. 78). Badając strukturę społecznego świata wskazała szereg konstytutywnych dla niego elementów: świat materialny, kody kultury, całość społecznych wyobrażeń przez które przedstawiciele społeczności postrzegają rzeczywistość oraz projekty będące źródłem zmian i dynamizmu, a także emocje mające charakter zarówno więziotwórczy, jak i negatywnie nastawiający do innych. (Skarga 2009, s. 101).

Jednostkowe Ja z jednej strony zastaje już pewien świat społeczny, który może uznać za część własnego świata lub zdystansować się do niego lub jego elementów. Samo również ma moc sprawczą i może wpływać na kształt rzeczywistości, która go otacza, działając i wchodząc w relacje z innymi. Ja i My pozostają we wzajemnej zależności. Powstaje pytanie o naturę i kierunek tej relacji – czy to moje Ja kształtuje się przez społeczeństwo, czy to raczej wspólnota pozostaje konstytuowana przez to, co wniosą do niej jednostki? Jest to do pewnego stopnia zależne od sposobu organizacji życia społecznego. Barbara Skarga wyróżnia dwie formy skrajne, które stanowią niebezpieczeństwo związane z nierównowagą w samym ja – dominacji jego zamknięcia w sobie w postaci skrajnego indywidualizmu, a po drugiej stronie – dominację zbiorowości w ustroju totalitarnym. W pogłębiającym się indywidualizmie jest niebezpieczeństwo związane z rozpadem więzi wspólnotowych i odrzuceniem norm i wartości grupowych, co wprowadza chaos w stosunkach międzyludzkich i moralny zamęt. Tymczasem Skarga pisała, że „tożsamości z własną kulturą łatwo wyzbyć się nie można i nie wolno” (Skarga 1999, s. 117). Dlatego, chociaż kładzie nacisk na indywidualną podmiotowość, to zakłada również realność zbiorowości i trwałość wartości, które są dla niej istotne.

Z kolei w społeczeństwie w ustroju totalitarnym jednostka jest całkowicie definiowana przez to, co wspólnotowe. Zagroženiem jest tu zaprzeczenie wartości indywidualności jednostek i lekceważenie roli etyki w relacjach międzyludzkich. Skarga pisała, że „pełna integracja byłaby zaczątkiem przekreślenia siebie, własnej godności” (Skarga 2009, s. 177). Stan, w którym Ja całkowicie identyfikuje się z My oznaczałby, że „jednostka by się gdzieś rozplynęła, wolność indywidualna straciłaby sens, a razem z nią etyka”(s. 170). Kiedy relacje osobowe przestają zależeć od wyborów jednostek, a są regulowane przymusem, może dojść do niewyobrażalnych zbrodni.

Według Barbary Skargi, społeczne „My” można porównać do indywidualnego „Ja”. Tożsamość zbiorowości „My”, podobnie jak „Ja” każdego jest rozpięte między sprzecznościami w ruchu, którym jest otwarcie i zamykanie na innych. Staje się to widoczne także w otwieraniu lub zamykaniu się społecznej struktury na osoby spoza społeczności.

Ideał społeczeństwa otwartego

Barbara Skarga uważała, że tożsamość społeczna powinna być zrównoważona między jednością a różnorodnością, podobnie jak tożsamość indywidualna człowieka oscyluje między zamknięciem a otwartością – określaniem się i przekształcaniem w odniesieniu do tego, co inne. Ideał społeczeństwa otwartego spełnienia ten warunek, umożliwia optymalne funkcjonowanie jednostkom i rozwój zbiorowości. Skarga nawiązuje przede wszystkim do Bergsona, który stawiał społeczeństwo otwarte w opozycji do społeczeństwa zamkniętego. Skarga zajmowała się jego myślą jako historyk filozofii, ale też osobiście sympatyzowała z jego poglądami, które w politycznym i społecznym wymiarze łączyły się z ideałami liberalnej demokracji. Można wyróżnić kilka najważniejszych cech społeczeństwa opartego o otwartą strukturę:

1. Realny wpływ obywateli na władzę: państwo tworzone przez społeczeństwo otwarte jest legitymizowane przez samych obywateli. Nadużycia władzy są weryfikowane przez społeczeństwo, a zmiany władzy odbywają się w sposób pokojowy. Obywatele mają też możliwość angażowania się w kwestie dla siebie istotne.
2. Dynamizm i elastyczność: społeczeństwo otwarte adaptuje się do zmian, przez co ma większą trwałość niż struktury zamknięte. Dążenie do zamknięcia struktury społecznej oparte na totalitaryzmie, terrorze i przymusie Skarga za Bergsonem uważa za autodestrukcyjne. Przemoc i sztywność systemu władzy rodzi bunt i rozbicie dotychczasowego układu politycznego (Skarga 1982, s. 207).
3. Maksymalizacja sfery wolności indywidualnej: założeniem liberalnej demokracji i społeczeństwa otwartego jest prawo samostanowienia o sobie każdego człowieka, co silnie powiązane jest z jednostkową godnością i wolnością. Granicę wolności jednostki stanowi wolność i dobro innych.

4. Otwartość na różnorodność i wielokulturowość: społeczny pluralizm zakłada poszanowanie dla inności i różnych poglądów, możliwość przynależności do różnych grup, kultur, narodowości i religii. Jego istota tkwi w poszanowaniu odmienności i docenieniu indywidualności każdego człowieka. Społeczeństwu otwartemu przeciwstawiają się postawy ksenofobii i nacjonalizmu.
5. Powszechność praw: każdy ma prawo do wolności, godności, sprawiedliwości i uznania swojej niezależności. Wszyscy obywatele są równi wobec prawa.

Społeczeństwo otwarte, według Skargi, opiera się na wewnętrznej integracji i patriotyzmie, niepowiązanych z niechęcią do obcych. Podobnie jak prawidłowo zbudowana tożsamość indywidualnego człowieka nie zakłada wrogości do innych różniących się od niego, tak tożsamość społeczna może trwać w pozytywnym odniesieniu do siebie i uznawać zróżnicowanie innych grup bez zamykania się na relacje z nimi. Relacja z innym człowiekiem jest dla Skargi podstawowym związkiem w społeczeństwie. Skarga uważała, że to właśnie nasze podejście do osób spoza własnej wspólnoty jest miarą jakości życia społecznego. Traktowanie innych jako gości, sąsiadów czy groźnych odmieńców świadczy o otwartości lub zamknięciu społeczeństwa (Skarga 2020, s. 153).

Społeczeństwo otwarte nie może być realizowane, jeśli nie będzie składać się z otwartych ludzi, skłonnych realizować wartości, w które wierzą we wspólnym świecie, a jednocześnie zostawiać przestrzeń dla wolności i indywidualności innych członków tej społeczności i spoza niej. Potrzebne jest docenienie zarówno samotności jako twórczego dla tożsamości czasu autorefleksji, wsłuchania się w głos sumienia, odnalezienia własnej indywidualności, jak i aktywnego wejścia w relacje społeczne jako części wspólnoty. Już w możliwości dążenia do realizacji społeczeństwa obywatelskiego zakładany jest pewien etos obywatelski. Traktowanie go jako powinności powiązane jest w myśleniu Barbary Skargi z jej rozumieniem patriotyzmu.

Patriotyzm jako postawa obywatelska

Barbarze Skardze bliski był patriotyzm Stefana Żeromskiego, który nazywany był sumieniem narodu. Jako mała dziewczynka przyjaźniła się z córką wielkiego pisarza i często przebywała w jego domu. W postawie patriotycznej zostaje zachowane poszanowanie dla tradycji, wartości i narodu, jednak nie powinno być w niej zawężenia do jakiegokolwiek partykularyzmu. Racjonalne spojrzenie i krytyczny osąd wynikają wprost z troski o dobro swojego państwa i jego społeczeństwa. W rozmowie z Leszkiem Kołakowskim o patriotyzmie nagranej w 2007 roku (Skarga, Kołakowski, 2007). Skarga zgadza się ze stwierdzeniem Kołakowskiego, że ojczyzny nie wybieramy podobnie, jak nie wybieramy swoich rodziców. Jednak już z tytułu samego w niej urodzenia mamy wobec niej pewne obowiązki, takie jak lojalność, szacunek, gotowość do służby i obywatelskiego zaangażowania. W czasie wojny jest to gotowość do walki. Czas pokoju nie powinien być dla obywateli pretekstem do zamknięcia się jedynie w prywatnych sprawach swojego życia. Angażowanie się w sprawy swojej wspólnoty może być wielopoziomowe: począwszy od najbliższej okolicy, sąsiedztwa, lokalnej społeczności gminy, regionu, a dalej kraju wraz z relacjami międzynarodowymi. Barbara Skarga wyraża się także o patriotyzmie jako postawie perspektywnej – liczącej się z przyszłością i obowiązkiem wobec przyszłych pokoleń i przyszłych losów swojego kraju. W postawie obowiązku „przyszłość zobowiązuje do solidarnego działania” (2007, s. 153). Wraz z osłabieniem władzy centralnej to obywatel ma w rękach władzę i jego jest odpowiedzialność za dobro swojego państwa. Ciekawe jest, że następuje tu swoiste przejście z relacji rodzicielskiej rodzic-dziecko, której odpowiadał patriarchalny układ państwo-obywatel, do relacji odwrotnej – to obywatel otrzymuje odpowiedzialność rodzicielską wobec przyszłych pokoleń i przyszłości ojczyzny. Patriotyzm (nie zawężony do interesu własnego narodu) stanowi tu przedłużenie obowiązku moralnego kształtowania własnej tożsamości w kierunku osiągnięcia dojrzałości obywatelskiej do świadomego i aktywnego uczestnictwa w demokratycznie rządonym państwie. „Obywatelstwo ma sens nie tylko etyczny lecz także moralny, może przede wszystkim moralny, uczy bycia razem, nie w tłumie, który zaraz się rozejdzie, lecz w społeczności powiązanej wspólnym działaniem i wzajemnymi zobowiązaniami” (2007, s. 154). Jako jednostka jestem więc odpowiedzialny za moralne tworzenie się w świecie wartości i w etycznej relacji wobec innego człowieka, analogicznie – jako obywatel również jestem współodpowiedzialny za kształt swojego państwa i moje zaangażowanie w realizację jego dobra. Skarga pisała o pewnym minimum, jakie zakłada bycie obywatelem: „obywatel to nie poddany, ale człowiek

świadomy swojego poczucia przynależności do społeczeństwa zamieszkującego terytorium danego państwa. Człowiek wolny i dzielący wolność z innymi, co natychmiast zobowiązuje go do troski o innych, o całość społecznego bytu, o jego racjonalne urządzenie. Obywatel na równi z innymi tworzy prawa społeczności i domaga się ich przestrzegania" (2007, s. 151-152).

Przez realizację obywatelskiego etosu każdy ma szansę w pełni dać wyraz swojemu człowieczeństwu poprzez rozumność, wolność, indywidualnie wyznawane wartości moralne, etyczne relacje z innymi. Jest to możliwe w ramach społeczeństwa otwartego, co nie znaczy, że ideał ten jest w rzeczywistości w pełni realizowany. Nie jest to możliwe już choćby w wyniku braków samej ludzkiej natury, w której, jak też wynika z koncepcji Skargi, uleganie słabościom jest powszechne. Postawa patriotyczna może pozostać jednak nadal pewnym indywidualnym zobowiązaniem nawet w nieidealnym społeczeństwie. Barbara Skarga nosiła w sobie wiarę w wartości społeczeństwa liberalnego i demokratycznego przez wiele lat zesłania i próbowała stworzyć przestrzeń wolności myśli i działania w ustroju socjalistycznym Polski Ludowej. Alternatywne sposoby organizacji społecznego „My” skłaniające się bardziej w stronę zjednoczenia tożsamości indywidualnej ze zbiorową, albo prymatem jedynie tożsamości jednostkowych utrudniają realizację etycznego zobowiązania do wpływu na kształt swojego państwa i jego przyszłych losów. Problem polega na zachwianiu równowagi między tożsamością indywidualną a zbiorową.

Patriotyzm jako nacjonalizm

Kiedy patriotyzm zdominowany jest przez uczucia, może przekształcić się w nacjonalizm, który Skarga ocenia bardzo surowo. Przede wszystkim tkwi w nim tendencja do zamknięcia swojego narodu w tym co swojskie, zgodne z zastałymi wzorami wiary i tradycji. Zawęża myślenie o historii do tego, co jest powodem do dumy nie licząc się z całością faktów, a przyszłość karze postrzegać przez pryzmat wąsko rozumianych własnych interesów. Podstawową przyczyną negatywnej oceny etycznej przejawów nacjonalizmu przez Skargę jest odniesienie do przedstawicieli innych narodowości. Ładunek nienawiści, jaki tkwi w nacjonalizmie sprawia, że tworzy zamknięte struktury społeczne. Dominacja negatywnych uczuć z jednej strony stanowi motor działań, a z drugiej jest zaślepiające dla rozumu i moralnego osądu. Ogranicza więzi do

wewnętrznych granic narodu, stawia przedstawicieli innych narodowości jako obcych albo wrogów, utrudnia indywidualne porozumienie i zawiązywanie relacji ponadnarodowych.

Nienawiść w kontekście etycznym i społecznym

W zagadnieniu nienawiści łączy się sfera społeczna i etyczna. Skarga zwracała uwagę, że zło wydarza się w przestrzeni międzyludzkich relacji i odniesień. Nienawiść jest jednym z jego przejawów. Rozbijające działanie nienawiści działa niszcząco o na delikatną tkanę społeczną zbiorowości – społeczne „My”. Skarga pisała:

„Kiedy tak o nienawiści rozmyślam i kiedy ją obserwuję, nie mogę się oprzeć przekonaniu, że jest ona po prostu przejawem zła i najskuteczniejszym jego instrumentem. Jest tym co zaprowadza chaos i uniemożliwia porozumienie” (Skarga 2007, s. 119).

Odpowiedzialność za zło, które wydarza się w społeczności nie jest tylko po stronie Ja, ale zachowuje zwrotność w obie strony relacji: „Jeśli jest prawdą – czego nikt stwierdzić nie może – że zło uderza zawsze w owo «między», w to co się rodzi między Ja i Ty (...) to, jak myślę, obaj jesteśmy za ten stan rzeczy odpowiedzialni i nikt nas od tej odpowiedzialności uwolnić nie może” (Skarga 2005, s. 118).

Do tej pory (por. 2 rozdz.) przyjmowaliśmy w rozważaniach perspektywę pierwszoosobową, której to podmiot – moje „Ja” jest odpowiedzialny za zło, jakie może wyniknąć z przedmiotowego potraktowania drugiego. Etyczne zobowiązanie jest wynikiem spotkania z drugim, który jest dla mnie inny. Zastanowić się można bliżej, co w przypadku, kiedy to Ja staję się dla drugiego człowieka innym i doświadczam z tego powodu jego wrogości. Odpowiedzialność w tym sensie polega na odpowiedniej odpowiedzi na nienawiść, która ma szansę powstrzymać zło lub przynajmniej nie prowadzić do jego eskalacji.

Po pierwsze: zastanówmy się, na czym polega zagrożenie dla osoby, którą dotyka nienawiść? Najpierw zauważmy konkretną fizyczną i psychiczną przemoc i ich konsekwencje. W najgłębszej strukturze nienawiść wymierzona jest wprost w bycie danej osoby, w jej tożsamość. Uznanie przez innych jest jednym z konstytutywnych elementów

tworzenia się tożsamości. Otrzymanie negacji zamiast uznania może być dla niej czymś niszczącym. Ochrony wymaga szczególnie godność danej osoby. W przypadku uderzenia w tożsamość związaną z narodowością, dodatkowo uszczerbkowi może ulec narodowa dumą – godność przypisywana z racji przynależności do danego narodu.

Co robi nienawiść z osobą, która jest motywowana nienawiścią? Chociaż nienawiść jako silna emocja pobudza do działania – ataku, to nawet bez jego realizacji jest czymś niszczycielskim. Skarga stoi na stanowisku, że dają się jej porwać przede wszystkim ci, którzy nie potrafią zbudować swojej tożsamości. Próba oparcia tożsamości na negacji świadczy o słabym poczuciu wartości i braku na tyle silnych pozytywnych odniesień, by inność nie stanowiła poczucia zagrożenia. Trzeba wspomnieć, że dla zawiązywania silnych wewnątrzgrupowych relacji jest to działanie budujące – spaja społeczność, naród wobec wspólnego wroga. Natomiast pod względem moralnym jest szkodliwa. Najbardziej godzi w tego, kto żywi nienawiść. W istocie czyn motywowany nienawiścią jako czyn niegodny plami tego, kto się go dopuszcza, a nie tego, w kogo jest wymierzony.

Sposoby reagowania na nienawiść

Zanim zareagujemy na sytuację, w której stykamy się z nienawiścią, dobrze mieć na uwadze to, że etycznie dyskredytuje tego, kto nią się posługuje, albo raczej, kto daje się jej ponieść. Przede wszystkim jednak próbuje osiągnąć osób, w które jest wymierzona. Ktoś, kto doświadcza takiej próby, ma zasadniczo do wyboru dwie główne postawy: wycofanie albo otwartość – zgodnie z dwoma możliwymi sposobami bycia społecznej monady.

Wycofanie – ten pierwszy odruch wycofania może być bardzo cenny, ponieważ chroni przed działaniem pod wpływem impulsu. Rozum jest instancją, do której warto się odwoływać w sytuacji zetknięcia z przejawem nienawiści. Autorefleksji i analizie sytuacji sprzyja pierwszy odruch wewnętrznego wycofania i wstrzymania odruchowej reakcji. Można wówczas przyrzeć się przyczynom nienawiści.

Otwartość – pozostanie w otwartości na relacje z agresorem może również skutkować przyjęciem postawy agresji. Chociaż obrona siebie, swojej godności i granic jest etycznie uprawniona i potrzebna, dochodzi wówczas do eskalacji konfliktu. Często jest to też

pretekst dla strony atakującej, żeby stosować jeszcze bardziej agresywne działanie. Taka postawa prowadzi również do rozpadu więzi społecznych, erozji wartości, utrwalenia społecznych podziałów i izolacji skłóconych środowisk czy jednostek. Z drugiej strony, pozostanie w otwartości w sytuacji ataku na własną osobę, może wystawić na zranienie – nawet w sytuacji, kiedy mamy do czynienia z przemocą werbalną, może ona pozostawić trwałe psychiczne ślady oraz urazić godność, co również należy nazwać krzywdą i złem.

Warto przemyśleć podjęcie działań nie tylko od strony skuteczności, ale też strony etycznej – zachowania godności swojej i innego człowieka oraz przewidzenia konsekwencji, jakie ono niesie dla społeczeństwa. Wymaga to zastanowienia się i wejścia w interakcje na zasadach innych niż role dominacji i podległości narzucone przez agresora. Empatia w takiej sytuacji może być bardzo trudna, ale jest wartościowym narzędziem, które pomaga odsłonić rzeczywiste motywacje osoby atakującej lub konkretną słabość, z jaką się ona zmagają. Zapytać można przede wszystkim o to, co jest przyczyną nienawiści? Szukać tej przyczyny można skupiając się na samej osobie, która żywi nienawiść.

Możliwości może być oczywiście wiele, jest to dobry temat do dyskusji, w której można spróbować odszyfrować, co stoi za nienawiścią. Wymienić można choćby kilka jej źródeł:

- a) posiadanie negatywnych stereotypów;
- b) wcześniejsze przeżycie cierpienia;
- c) chęć odwetu;
- d) poczucie przynależności oparte na negatywnym odniesieniu do innych;
- e) mechanizm kozła ofiarnego – skumulowanie złości, obwinienie kogoś z zewnątrz o swoją złą sytuację;
- f) strach, poczucie zagrożenia dla siebie i bliskich;
- g) reakcja na zagrożenie pewnych wartości;
- h) niepokój z powodu zmian w swoim świecie, do którego wchodzi ktoś nowy;
- i) nikczemność – odczucie satysfakcji z bycia górami nad innymi lub chęć wyżycia swoich frustracji i napięć na innych.

Zewnętrznych przyczyn, które napędzają sytuacje nienawiści, może być wiele. Klimat nienawiści i negatywnych stereotypów utrzymywany jest przez media, dla których wzbudzenie emocji jest narzędziem zwiększania atrakcyjności treści. Nienawiścią posługują się także politycy i zwolennicy różnych ideologii. Nienawiść jest także słabością ludzkiej natury. W powyższych przykładach widać, że różne źródła zachowania moralnie nagannego, jakim jest nienawiść, same mogą być różnie oceniane. Zastanowienie powinno budzić zwłaszcza, czy naruszone zostały rzeczywiste wartości i normy. Przyjęcie odpowiedzialności za relacje zarówno ze strony członka danej społeczności jak i osoby z zewnątrz jest potrzebne i świadczy o dojrzałości. Gwałtowne reakcje mogą towarzyszyć łamaniu norm i nieposzanowaniu wartości, co powinno skłonić do autorefleksji osobę, która wchodzi do danej społeczności. Ponieważ każda sytuacja może wyglądać inaczej, istotne jest okazanie życzliwości i poszukiwanie możliwości wyjaśnienia zjawiska aktów nienawiści. Wówczas można dyskutować i szukać rozwiązania, a nie bezpośrednio odpowiadać na atak rozumiany personalnie. Poszukiwanie odpowiedzi i słusznego działania w danej sytuacji powinno być kierowane racjonalnością, oceną etyczną i świadomością społecznego oddziaływania. Ukazać można w tych kryteriach kilka możliwych opcji postępowania:

1. **Asertywne postawienie granic** – asertywna odpowiedź nie będzie atakiem, jednak zaznaczy brak zgody na dane zachowanie lub słowa. Zgodne jest z etycznym wezwaniem, by szanować siebie i innych, a także próbować przywracać otwarte relacje w społeczeństwie.
2. **Poszukanie wsparcia** – odwołanie się do wsparcia innych jest działaniem przeciw wykluczeniu z danej zbiorowości i wzmacnia więzi oparte na zaufaniu i odpowiedzialności. Takie rozwiązanie może być użyteczne zwłaszcza w miejscu pracy, szkole, gdzie na kadrze pedagogicznej spoczywa określona odpowiedzialność za to, by czuwać nad poprawnością relacji i pomagać rozwiązywać problemy.
3. **Odwołanie się do ochrony prawnej** – przepisy państwa prawa mają na celu regulację relacji społecznych dla ochrony podstawowych wartości i swobód każdego członka tej społeczności. Mówi o tym artykuł 54 Konstytucji RP: – gwarantuje wolność wyrażania swoich poglądów, ale jednocześnie wskazuje, że korzystanie z tej wolności nie może naruszać praw innych osób. Ochrona osób przed przemocą

i nienawiścią motywowaną uprzedzeniami ma też swoje umocowanie w kodeksie karnym. Stosowanie przemocy lub groźby bezprawnej z powodu przynależności narodowej, etnicznej, rasowej lub wyznaniowej jest ścigane na podstawie art. 119 § 1 Kodeksu karnego. Nawoływanie do nienawiści na tle narodowym, etnicznym, rasowym lub wyznaniowym jest ścigane na podstawie art. 256 § 1 Kodeksu karnego. Art. 257 dotyczy publicznego znieważania grupy ludności lub poszczególnej osoby z powodu jej przynależności narodowej, etnicznej, rasowej, wyznaniowej albo z powodu jej bezwyznaniowości.

4. **Wycofanie się** – uniknięcie konfrontacji motywowane może być własnym poczuciem dumy, ale i zachowaniem personalnego bezpieczeństwa i uniknięciem eskalacji konfliktu, zwłaszcza kiedy brakuje możliwości dialogu w warunkach wzajemnego poszanowania. Istotne jest to, by zadbać zarówno o swoje bezpieczeństwo, jak i poszanowanie godności. Nie należy tego utożsamiać z biernością, która utwierdza agresora w bezkarności swego postępowania i odczuciu moralnego zwycięstwa. Dobrym przykładem takiego godnego zachowania unikającego konfliktu jest to, jak reagowała na zachowania uchybienia jej godności sama Profesor Barbara Skarga. Honorowo ustąpiła z członkostwa z funkcji Kanclerza Orderu Orła Białego po wypowiedzi kandydującego na prezydenta Lecha Kaczyńskiego, że kapituła odznaczała postaci zasłużone dla poprzedniego ustroju. Potrafiła również wyjść z pomieszczenia, kiedy uznała, że została obrażona. Indywidualna godność i duma są pierwsze względem naprawy relacji społecznej, zwłaszcza gdy nie ma ku temu realnych perspektyw.

Inny będzie kontekst sytuacji stykania się z nienawiścią w odbiorze młodzieży, migrantów, czy osób z niepełnosprawnościami, czy jeszcze innych grup. Można też pracować nad indywidualnymi odpowiedziami i reakcjami wynikającymi z własnych doświadczeń. Warto też zwrócić uwagę na spojrzenie w głąb samego siebie i obserwacje stanów, kiedy nienawiść kiełkuje we mnie lub kiedy pojawia się jako wynik presji grupy. Pewna obywatelska odpowiedzialność wiąże się również z reagowaniem w sytuacjach, kiedy jest się świadkiem zachowań nienawistnych. Samoświadomość oparta na autorefleksji jest elementem moralnego wyzwania, jakim jest tworzenie własnej tożsamości, zwłaszcza w konfrontacji z innym człowiekiem. W wymiarze społecznym natomiast jest również spełnieniem moralnego zobowiązania sprawczego i twórczego indywidualnego wkładu do budowy społeczeństwa otwartego. Z pozycji obywatela danego państwa może to

być rozumiane jako obowiązek patriotyczny. Z perspektywy osób, które gdzie indziej mają swoją ojczyznę, również jest to pewna odpowiedzialność za wpływ na kształt wspólnego świata, który mogą współtworzyć. Rzeczywistość oczywiście różni się od oczekiwań i nie można mieć złudzeń co do tego, że jest ona daleka od ideału.

Barbara Skarga dwie pierwsze i dwie ostatnie dekady swojego życia spędziła w Polsce, która realizowała zasady ustroju demokratycznego. Lata jej młodości musiały mocno ukształtować w niej postawę patriotyzmu oraz wizję demokratycznego państwa, w którym panuje wolność i poszanowanie dla godności indywidualnego człowieka niezależnie od przekonań i przynależności. Te idee ugruntowały jej wewnętrzny świat wartości i nadziei, którymi kierowała się służąc w Armii Krajowej, pozwoliły przetrwać gułag i zesłanie, a także działać dla rozwoju kultury kraju w granicach, na jakie pozwalał ustrój. Dla Ostatnie dekady jej życia były zwieńczeniem społecznego zaangażowania i nadziei na demokrację, która w doświadczeniach zesłania i ustroju socjalistycznego wydawała się nierealna. Był to czas początków członkostwa Polski w Unii Europejskiej, co budziło wiele nadziei, ale i wyzwań. Niektóre z nich są wciąż aktualne, jednak w obecnych czasach powiedzieć można też o innych wyzwaniach. Jednym z nich jest zwłaszcza budowanie w polskim społeczeństwie jedności ponad podziałami politycznymi, a także integracja migrantów, którzy przybyli w związku z wojną w Ukrainie. Na tych dwóch płaszczyznach obserwować można coraz śmielej występujące zjawiska nienawiści.

Na gruncie społeczno-filozoficznych refleksji Barbary Skargi nasuwa się myśl, że życie w społeczeństwie demokratycznym nie może być końcem starań o demokrację, ale początkiem starania o tworzenie społeczeństwa obywatelskiego i otwartego. Do tego celu każdy jego członek powinien dołożyć indywidualnego zaangażowania, żeby realizować obywatelski etos w duchu wierności swoim wartościom, realizacji dobra wspólnego oraz poszanowania dla innych.

Uwagi do realizacji scenariuszy zajęć

Konspekty zajęć są zgodne z podstawą programową kształcenia ogólnego na poziomie szkół ponadpodstawowych przedmiotów etyka, filozofia oraz wiedza o społeczeństwie. W każdym z nich dokonano odniesienia względem celów ogólnych i treści z określonego zakresu danego przedmiotu, którego dotyczą. Podjęcie realizacji zadania, jakim jest stworzenie scenariuszy zajęć, wynika przede wszystkim z przekonania o możliwości ich użyteczności. Młodzież wkraczająca w dorosłość pozostaje na etapie kształtowania swojej tożsamości i potrzebuje punktu odniesienia, by tworzyć świadomie swoją hierarchię wartości i stawać się aktywnym członkiem swojej społeczności.

Alternatywnie, poniższe konspekty mogą być też wykorzystane jako scenariusze warsztatów dla innych grup, w których prowadzona jest integracja społeczna, edukacja obywatelska lub udzielane jest inne wsparcie. Stowarzyszenie Czas Przestrzeń Tożsamość, które realizuje projekt „Barbara Skarga – wartości urzeczywistnione”, od wielu lat działa na rzecz osób z niepełnosprawnościami oraz doświadczeniami migracji. Skierowanie scenariuszy do tych konkretnych grup nie jest przypadkowe, ale wynika z doświadczenia pracy z nimi i rozpoznania ich potrzeb. Wśród osób z niepełnosprawnościami na pierwszy plan wysuwa się kwestia podniesienia poczucia podmiotowości – zarówno osobistej, jak i w przełożeniu na życie społeczne. Z jednej strony podmiotowe traktowanie założono jako podstawowe prawo w Konwencji Praw Osób Niepełnosprawnych, z drugiej polski system opieki socjalnej oraz często spotykane uwarunkowania rodzinne i kulturowe przedstawiają nastawienie opiekuńcze, nie skłaniające do rozwijania sprawczości. Ważne jest dostrzeżenie, że pewne kompetencje, które są specyficznie ludzkie, można w sobie rozwijać i doskonalić, nawet jeśli istnieje ku temu wiele przeszkód. Jako odbiorców uwzględniam również migrantów chcących się integrować w naszym społeczeństwie, ponieważ często stykają się z trudną dla siebie rzeczywistością, w której są odrzucani przez część społeczeństwa. Powinni również czuć się kompetentni, żeby to społeczeństwo współtworzyć. Ponad wszystkimi odniesieniami do odbiorców proponowanych treści, nadrzędna zostaje postać wybitnej filozofki – Barbary Skargi – która stanowi wzorzec urzeczywistniania wartości, które głosiła w swoich poglądach. Powinna zostać w świadomości społecznej jako przykład, że można pozostać przyzwoitym i realizować swoje ideały nawet, gdy rzeczywistość jest trudna i stawia swoje ograniczenia.

Bibliografia

1. Abriszewski K. (2000), *Barbara Skarga. Doctor honoris causa Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu*, Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Toruń;
2. Chirpaz F. (2015), *Przeżyć Gułag*, [w:] J. Migasiński, M. Środa (red), *Myśl Barbary Skargi. Droga osobna*, Wydawnictwo IFiS PAN, Warszawa 2015, s. 17-26. ; //pierwsze wydanie w języku francuskim: F. Chirpaz, *À l'épreuve du Goulag* [w:] *Penser après le Goulag*, Textes et commentaires réunis par Joanna Nowicki, Éditions du Relief, Paris 2011, s. 225-236.;
3. Desol Ch. (2011), *Barbara*, [w:] *Barbara Skarga, Penser a près le goulag*, textes et commentaires réunis par Joanna Nowicki, Éditions du Relief, Paris 2011, s. 273-278.;
4. Działoszyński B. (2013), *Opóźniony start. Przedmowa do drugiego wydania* [w:] B. Skarga, *Narodziny pozytywizmu polskiego 1831-1864*, Wydawnictwo naukowe PWN, Warszawa 2013 [Dzieła zebrane tom I], s. 11-36.;
5. Kant I. (1984), *Uzasadnienie metafizyki moralności*, przeł. M. Wartenberg, PWN, Warszawa;
6. Kowalska M. (2015), *Humanizm i metafizyka jako residua*, w: Migasiński J., Środa M. (red.), *Myśl Barbary Skargi, droga osobna*, Wydawnictwo IFiS PAN
7. Skarga B. (1982), *Czas i trwanie. Studia o Bergsonie*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa;
8. Skarga B. (1987), *Przeszłość i interpretacje*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa;
9. Skarga B. (1990) *Po wyzwoleniu... 1944-1956 W drodze*, Poznań; wydanie I pod pseud. Wiktoria Kraśniewska, Instytut Literacki, Paryż 1985;
10. Skarga B. (2002), *Portret* [w:] *Ślad i obecność*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, s. 55-72; Pierwotnie wydane jako: *Wokół portretu*, „Znak” 2001, nr 6, s. 9-23.
11. Skarga B. (2006), *Człowiek – istota zadziwiająca. Adwentowe rozmowy o cnotach: męstwo, rozmowę z Barbarą Skargą przeprowadzili Artur Spornik, Jan Strzałka*, „Tygodnik Powszechny” 2006, nr 49;
12. Skarga B. (2007a), *Człowiek to nie jest piękne zwierzę*, Wydawnictwo Znak, Kraków;
13. Skarga B. (2007b), *Innego końca świata nie będzie. Z Barbarą Skargą rozmawiają Katarzyna Janowska i Piotr Mucharski*, Wydawnictwo Znak, Kraków.;
14. Skarga B. (2007c), *Godność w godzinie rozpacz*, „Tygodnik Powszechny” 2007, nr 50, s. 24-25, (link: <https://www.tygodnikpowszechny.pl/godnosc-w-godzinie-rozpacz-133358>; dostęp dnia 28.10.2024 r.)

15. Skarga B. (1997) *Tożsamość i różnica. Eseje metafizyczne*, Wydawnictwo Znak, Kraków, wydanie II: 2009 Wydawnictwo Znak, Kraków;
16. Skarga B. (1999) *O filozofię bać się nie musimy. Szkice z różnych lat*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa;
17. Skarga B. (2005) *Kwintet metafizyczny*, TAIWPN UNIWERSITAS, Kraków;
18. Skarga B. (2020) *Tercet metafizyczny*, Wydawnictwo naukowe PWN, Warszawa, wydanie I: 2009, Wydawnictwo Znak, Kraków
19. Szawiel T. (2010), *Barbara Skarga: Lojalność wobec samej siebie*, [w:] „Przegląd Filozoficzny – Nowa Seria”, 2010, nr 1;
20. Tazbir J., (2009) *Pierwsza dama polskiej filozofii*, „Nauka”, nr 4. ;

Materiał audiowizualny:

Skarga, Kołakowski (2007), *Rozmowy z mistrzem, o patriotyzmie*, produkcja TVN, (link: <https://www.youtube.com/watch?v=Vc2a-wUBVX0>, dostęp dnia 25.10.2024 r).

Aneks – scenariusze zajęć

Temat: Kształtowanie siebie wobec wartości i innego człowieka w perspektywie filozofii Barbary Skargi

Przedmiot – filozofia – w odniesieniu do podstawy programowej kształcenia ogólnego dla liceum ogólnokształcącego i technikum

Cele kształcenia	zakres podstawowy: II, VI, VII; zakres rozszerzony: I, V, VII, VIII.
Treści kształcenia z podstawy programowej	zakres podstawowy: V.2), VII. 4); zakres rozszerzony: II.: 6.2), 6.3), 10), 11), 13); III.: 1.2), 4.1), 4.3), 5.1), 5.3).

Przedmiot – etyka – w odniesieniu do podstawy programowej kształcenia ogólnego dla liceum ogólnokształcącego i technikum

Cele kształcenia	I. 3), 4), 8);
Treści kształcenia z podstawy programowej	I.: 1.7), 2.1), 2.8); II.: 1.7), 1.9), 1.10), 3.2), 3.5), 3.10), 3.11), 3.12), 3.16).

2. Prowadzący zadaje pytania: w jakich aktywnościach czujecie się szczęśliwi, że jesteście sobą? Następnie prowadzący omawia podawane przykłady odnosząc się do tego, co wzmacnia poczucie podmiotowości, indywidualności, sprawczości.
3. Prowadzący wydaje polecenie, żeby każdy zapisał czynność, która sprawia mu radość z bycia sobą. Następnie prosi o zaplanowanie danej czynności w najbliższym czasie – np. zapisanie w telefonie.
4. Prowadzący zadaje pytanie: z jakich swoich dokonań jesteście osobiście szczególnie dumni? Następnie razem z uczestnikami wskazuje, jakie wartości realizowali w podanych działaniach/dokonaniach.
5. Ćwiczenie z balonami. Prowadzący prezentuje nienadmuchany balon: wygląda na mały, guma jest twarda, z oporem wdmuchujemy powietrze. Rozszerzając się rośnie. Kiedy go zawiążemy, możemy podrzucić go wysoko. Podobnie jest z naszym Ja, kiedy przełamujemy swoje ograniczenia, próbujemy nowych rzeczy, poszerzamy swoje umiejętności i odczuwamy słuszną dumę ze swoich dokonań – nasze Ja rośnie.
  - 5.1 Prowadzący rozdaje uczestnikom balony do nadmuchania. Każdy uczestnik pisze na swoim balonie swoje imię oraz wartości, które uznaje za ważne w swoim życiu, lub swój cel, który chce urzeczywistnić.
  - 5.2 Prowadzący rozwija metaforę balonu o pokazanie, jak ważna jest znajomość tego, co nas ogranicza – balon ma ograniczoną pojemność, pęknie, kiedy będziemy dmuchać za długo. Dobrze nadmuchany balon może wzlecieć wysoko, by sięgnąć celu.
6. Podsumowanie: w nawiązaniu do życia Barbary Skargi prowadzący wskazuje, że czasem działamy w warunkach, które nas ograniczają i nie pozwalają na pełną realizację wartości i celów, które sobie zakładamy. Jednak istotne jest dla własnego wzrostu i poczucia swojej godności, by realizować to, co jest dla nas ważne, nawet jeśli nie można w danej chwili tego osiągnąć w pełni.

Temat: Kształtowanie postawy obywatelskiej w społeczeństwie otwartym w inspiracji myślą Barbary Skargi

Przedmiot wiedza o społeczeństwie – w odniesieniu do podstawy programowej kształcenia ogólnego dla liceum ogólnokształcącego i technikum

Cele kształcenia:	Poziom podstawowy: I: 1); III: 1), 2, 3), 4), 6); IV: 1), 2) Poziom rozszerzony: I: 1),2), III: 2), 3), 4), 5), 6), 7)
Zakres tematyczny:	Poziom podstawowy I: 6), 7), 9) Poziom rozszerzony: I: 3); IV 1); V: 8), 9), 12), 13); VI: 1), 12), VIII: 18)

Cele operacyjne

Po zajęciach uczeń/uczestnik:

- zna podstawowe wiadomości o życiu oraz myśli Barbary Skargi;
- rozumie moralny obowiązek zaangażowania społecznego w społeczeństwie otwartym
- potrafi określić różne przyczyny nienawiści i sposoby reagowania na nienawiść.

Materiały: laptop, rzutnik (do filmu), tablica lub flipchart, kartki, mazaki

Techniki pracy: prelekcja, dyskusja, rozmowa nauczająca, praca w grupach, możliwe elementy dramy;

Czas: 45-60 min

Przebieg zajęć

1. Wprowadzenie: Przedstawienie, kim była Barbara Skarga (por. rozdz. 1) oraz na czym polega jej koncepcja społecznej monady i powiązanie z nią ideału społeczeństwa otwartego oraz rozumienia patriotyzmu jako powinności zaangażowania dla dobra swojej społeczności (por. rozdz. 3).
2. Przeprowadzenie ćwiczenia symulującego społeczeństwo otwarte mającego uzmysłowić wagę zaangażowania jednostek i grup w społeczeństwie otwartym.

Prowadzący wprowadza w opis sytuacji, w którą mają wczuć się uczestnicy/uczniowie: Trwają prace nad budżetem w małej demokratycznie rządzonej społeczności. Składa się ona z jednostek zróżnicowanych pod względem przynależności do grup, które mają różne potrzeby i priorytety. Waszym celem jest wyznaczenie zadań do realizacji z lokalnego ograniczonego budżetu:

3. W pierwszym kroku każdy wciela się w obywatela – losowo przydzielana jest przynależność do jednej z 4 grup:
  - przedsiębiorcy
  - seniorzy
  - głowy rodziny
  - naukowcy
4. Każdy obywatel biorąc pod uwagę przydzieloną sobie tożsamość samodzielnie zastanawia się i wpisuje 3 nadrzędne dla siebie priorytety (np. dla seniora – zdrowie, zabezpieczenie socjalne, spędzanie czasu wolnego itp.)
5. W kolejnym kroku trawa dyskusja w grupach według przyznanego przydziału, w której każdy czyta jakie wypisał priorytety – wybrane zostają te, które najczęściej się powtarzają i w oparciu o nie tworzona jest jedna propozycja. Grupa wypisuje argumenty, które mają przekonać innych członków społeczności do głosowania za realizacją danego pomysłu

Prowadzący może kontrolować, żeby propozycje w poszczególnych grupach się nie powtarzały.

6. Przedstawienie propozycji przez wyznaczonych przez grupę liderów wraz z argumentacją, dlaczego jest potrzebna całej społeczności.

głosowanie: każdy obywatel osobno na małej kartce może oddać głos na dwie propozycje.

7. Następuje liczenie głosów i ustalenie listy priorytetów do realizacji w danej społeczności.

Prowadzący konkluduje, że ćwiczenie miało na celu pokazać wagę zaangażowania każdego członka społeczności, który wchodząc w relacje z innymi ma szansę realizować własne wartości i priorytety – to, co jest dla niego ważne i działać dla dobra swojej społeczności. Prowadzący uzmysławia, że przedstawiona symulacja miała charakter demokracji bezpośredniej. Wyjaśnia, że w obecnym systemie decyzyjność obywateli często kończy się na wyborze polityków, którzy ich reprezentują. Narzędzia demokratyczne pozwalają na włączanie się w procesy podejmowania decyzji na różnych szczeblach władzy. Od każdego indywidualnie zależy, czy poświęci swoją aktywność na zaangażowanie społeczne, jakie daje m.in. działanie przez organizacje pozarządowe.

8. Zadanie domowe: Prowadzący poleca, żeby w domu uczniowie wyszukali na kanale You tube i wysłuchali rozmowę Barbary Skargi z Leszkiem Kołakowskim o patriotyzmie. W dalszej kolejności mają za zadanie rozwinąć pisemną odpowiedź na pytanie: Na czym polega miłość mądra i miłość głupia w stosunku do swojego kraju w metaforze, jakiej użyła Skarga? Zadanie można przeprowadzić na lekcji prezentując krótki fragment programu: <https://www.youtube.com/watch?v=DjPgPXMzLzc&t=61s>

Alternatywnie dla grup osób z doświadczeniem migracji zaplanowano warsztat dotyczący nienawiści i sposobów reagowania na nią.

1. Nienawiść w relacjach społecznych – prowadzący przedstawia postać i poglądy Barbary Skargi dotyczące nienawiści i jej konsekwencji dla społeczeństwa otwartego, a także odpowiedzialności za reagowanie na zło w relacjach społecznych (por. rozdz. 3)
2. Przeprowadzenie burzy mózgów na temat możliwych przyczyn nienawiści z wielu różnych perspektyw.
3. Analiza konsekwencji nienawiści dla osoby, która jest agresorem, ofiarą oraz dla społeczeństwa.
4. Ćwiczenie w grupach. Omówienie możliwych reakcji na nienawiść i ich konsekwencji w kontekście poglądów Barbary Skargi.
  - 4.1. Każda grupa otrzyma przypadek opisujący sytuację, w której ktoś doświadcza nienawiści.
  - 4.2. Dyskusja w grupach: Grupy analizują przypadki, zastanawiają się nad możliwymi odpowiedziami na nienawiść i ich konsekwencjami.
  - 4.3. Prezentacja wyników i podsumowanie przez prowadzącego w odniesieniu do koncepcji Barbary Skargi. Starają się opracować konkretne sposoby reakcji i sformułować, co może odpowiedzieć osoba doświadczająca nienawiści.
  - 4.4. Prezentacja wyników i podsumowanie przez prowadzącego w odniesieniu do koncepcji Barbary Skargi.

Materiał pomocniczy do warsztatu z migrantami

Przypadek 1: Dyskryminacja w miejscu pracy

Opis sytuacji: Maria pracuje w sklepie, stara się być uprzejma i mówić w języku polskim, jednak czasem myli słowa i ma akcent zdradzający jej pochodzenie. Czasem słyszy niemiłe komentarze ze strony współpracowników oraz jest coraz bardziej izolowana.

Przypadek 2: Nienawiść w mediach społecznościowych

Opis sytuacji: Anna często publikuje zdjęcia i przemyślenia w mediach społecznościowych. Ostatnio zaczęła otrzymywać nienawistne komentarze i wiadomości prywatne, które atakują jej pochodzenie i wygląd. Anna zastanawia się, jak powinna zareagować na te ataki.

Przypadek 3: Nienawiść w społeczności lokalnej

Opis sytuacji: Katarzyna mieszka w małej społeczności, gdzie spotyka się z nienawistnymi zachowaniami ze strony niektórych sąsiadów. Na swoich drzwiach znajduje nienawistne napisy. Sąsiedzi wyrażają swoje uprzedzenia wobec jej pochodzenia i kultury, co sprawia, że Katarzyna czuje się nieakceptowana i zagrożona.

Publikacja **Barbara Skarga – wartości urzeczywistnione** przedstawia postać Barbary Skargi, która stanowi wyrazisty przykład świadectwa wierności dobru i prawdzie. Świadectwo takie jest szczególnie potrzebne w czasach relatywizmu poznawczego i moralnego; postaw, które są zmorą współczesnego społeczeństwa. Mnogość negatywnych zachowań społecznych i dominacja kultury masowej popycha do pytania o to, co naprawdę jest ważne. Życie i dorobek Skargi jest ważną inspiracją do udzielania godnej odpowiedzi.

Inspiracja ta przekłada się na pomysły dydaktyczne; niektóre są przedstawione w scenariuszach zajęć zamieszczonych w publikacji. Dotyczą one realizacji (wcielania) wartości w życiu społecznym. Wskazują na realność praktyki życiowej w niedoskonałym społeczeństwie. Kolejny materiał zajmuje się problemem nienawiści: źródłami, skutkami i sposobami radzenia sobie z tą niszczącą postawą. Realizacja tej tematyki wydaje się bardzo odpowiednia w dobie narastania w społeczeństwie szkodliwych emocji i zachowań.

Warto, w dobie pościgu za rzeczami i doznaniem, szukać ludzi i myśli,
„co nie nowe” (za Cyprianem Kamilem Norwidem)

Paweł Kołodziński – współautor podręcznika do Etyki dla uczniów liceum i technikum zgodnego z podstawą programową; autor scenariuszy zajęć w tej publikacji.

Wersję elektroniczną publikacji oraz materiały pomocnicze można pobrać na stronie www.skarga.cpt.org.pl albo przez kod QR:

